

Зоран ЛАКИЋ

ДИОБЕ И СЕОБЕ КРОЗ ИСТОРИЈУ С ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА РУСИЈУ

Одмах ћу саопштити врло битну напомену. И диобе, и сеобе, асоцирају на дјела великих књижевника. У моменту пријаве саопштења за овај скуп и формулације теме, то нисам имао у виду. Приликом писања, међутим, осјетио сам колико су та два појма, та два дјела угледних књижевника, присутна у начину промишљања теме, која, ипак, има доминантно историјску димензију.

Диобе су макар на нашим просторима, претходиле сеобама. Оне су биле честе. Дешавале су се у континуитету, па су постале дио наше судбине.

Мотиви диоба су били разнолики. Могу се сагледати као опште, појединачне и посебне. Или сасвим обратно: посебне, појединачне и опште. Примјера има доста у историјској прошлости која је кондензовала те догађаје у један јединствен процес.

На Цетињу су ми, у жару полемике, говорили: – Ви Бјелопавлићи мислите да су на Цетињу још увијек Петровићи. – Ријеч је о давнашњим сукобима владајуће куће Петровића са племенским опонентима из Бјелопавлића.

Диобе су биле жестоке. Умјесто неминовних сеоба – улиједили су прогони, чак до истребљења.

У историји је познат сукоб владајуће куће Петровића са политичким ривалима из угледног братства Радоњића тадашњих гувернадура у Црној Гори. И у овом случају није било сеобе већ прогона.

Појединачних примјера диоба било је безмало код свих генерација. Господар Црне Горе је често посезао за прогонством непослушних појединаца.

Наведени примјери диоба дуго трају. Памте се. Преносе из генерације у генерацију. Није дакле случајно да су постале снажан стваралачки мотив и изазовна инспирација.

Када је ријеч о сеобама подаци су сигурнији, па и потпунији, али, ипак, још увијек недовољни да би објаснили сваку конкретну ситуацију и свако историјско вријеме, како ће се то видјети из даљег излагања. У сваком случају су довољни за отварање нових питања занимљивих за потпунија истраживања. У том правцу ће бити оријентисано моје излагање. Отворићу дакле, нове сегменте сложеног научног питања, више него што ћу се бавити њиховом елаборацијом. Можда ће због тога моје излагање више личити на разрађени научни пројекат, што није ирелевантно, макар у овој фази организованог научног истраживања, у коме већ учествује или

жели да учествује импозантан број истраживача, кадрих да ово сложено питање сагледају са свих страна. А оне су заиста бројне: са којих простора се најчешће кретало у сеобе и који су били њихови правци – крајњи циљеви, „гладне године“, честа ратна пустошења и промјена граница, стијешњени простори живљења, разне болести, крвна освета, а у нама ближе вријеме и социо-економско стање. Као поуздан ослонац послужиће резултати научних истраживања до којих је дошао Јован Цвијић у својим радовима и посебно у студијама – *Балканско полуострво* (САНУ, 1991) и *Антропогеографски и етнографски списи* (САНУ, 1991). Врло важно је и питање како су сеобе утицале на демографска питања. Присјећам се, можда, и симболично изречене оцјене за Босну и Херцеговину – „цио свијет насели, а себе не расели“. (Ј. Цвијић, *Антропогеографски и етногеографски списи*, стр. 129), итд.

Мотиви сеоба су разновидни и бројни. Поготово када се прате у дугом историјском процесу. И врло сложени. У сваком случају сеобе су као тема побудиле научни интерес. Из сваке генерације научника, нарочито од Јована Цвијића, нашао се бар по један представник који је заронио у узроке сеоба које су се дешавале у континуитету. Цвијић их разврстава на мале и велике, спољашње и унутрашње. Посматрајући ову појаву у познатом балканском метежу, гдје су сви у покрету – милом или силом, велики научник издваја као карактеристична и такозвана метанастазичка кретања становништва (што у преводу са грчког значи – мијењање мјеста становања). У ствари он уводи категорију измијешаног становништва – које се ствара. У дугим процесима, мијешање, па и укрштање становништва доводило је и до етничких и етнобиолошких промјена које су често водиле новом етничком амалгаму. (Отуда, ваљда, и бројне националне мањине у свим балканским земљама). Ове сеобе, на тај начин, се разликују од оних најранијих које су биле компактније – народне сеобе. У сваком случају у Европи нема простора који је више од нашег трпио ове промјене, које су биле најјаче у тзв. „турско доба“.

Незаобилазни су радови др Мите Костића *Српска насеља у Русији, Нова Србија и Славеносрбија* (1923), др Пера Шоћа *Црногорци у руској војсци* (1929), др Славка Мијушковића *Учешће Бокела у руској флоти на Медитерану за вријеме великог руско-турског рата 1769–1774* (1962), др Ђока Пејовића *Исељавања Црногораца у 19. вијеку* (1962), др Павла Радусиновића *Становништво Црне Горе до 1945. године* (1978), а у новије вријеме проф. др Љубивоја Церковића *Срби у Украјини* (2002) – *занимљив панорамски преглед исељавања Срба у Украјину* и др Момчила Пејовића *Школовање Црногораца у иностранству 1848–1918*. (2000) – цјеловито дјело код нас о школовању Црногораца изван Црне Горе, па тако и у Русији, др Растислава В. Петровића *Односи Русије са Црном Гором у 18. вијеку* (1998), др Радослава М. Распоповића *Дипломатија Црне Горе 1711–1918* (1996). Додајмо томе да је код нас недавно објављен превод украјинског издања књиге др Олге Пасуњко *Историја нове Србије и Славеносрбије* (2002), која представља до сада најпотпуније дјело на тему наше тематске расправе. Наравно да има радова и других угледних аутора, који су овај научни проблем пратили на фрагментаран начин. Но и такви радови су дали запажен допринос и представљају нови корак у приказивању свих сегмената овог сложеног питања. Довољно се подсјетити да су руски научници највише од странаца проучавали Црну Гору, о чему говори податак да у оквиру Црногорске

библиографије, њен IV „руски“ том доноси преко 5.000 библиографских јединица о Црној Гори. Само Павле Аполонович Ровински посветио је близу 4.000 страна Црној Гори. Импазантан је број руских и украјинских аутора који су пријавили своја саопштења и за овај начини скуп.

Процес сеоба, давно отворен, настављен је и траје до наших дана. Посебно су масовне сеобе биле током I и II свјетског рата; њихови мотиви су извјесно другачији. И Војводина је током и након II свјетског рата доживјела масовну сеобу. Прво су једни масовно отишли, а затим су други масовно дошли. Сеобе треба видјети и у актуелном избјеглиштву карактеристичном за посљедњу деценију прошлога вијека. У њему учествује више од 20% становништва претходне Југославије. О том феномену, нажалост, немамо поуздане податке, као да је ријеч о процесу који се десио у далекој прошлости.

Истраживачи разних профила и посебно историчари су забиљежили велики број сеоба. Прво је, пред најездом турских освојача у 15. вијеку, кренуло наше равничарско становништво, тражећи спас за голу егзистенцију – нарочито у брдовитом простору Старе Црне Горе. Било је, наравно, масовних сеоба које су кретале ка другим одредиштима, као што је сеоба 1690. године коју је водио патријарх Арсеније Чарнојевић. Врло брзо Црна Гора је постала пренасељена новим придошлицама. Тјескоба, размирице и немаштина су биле пријетећа опасност по егзистенцију становништва.

Са ослободилачком борбом противу турских освојача – кренуле су нове сеобе које су имале сасвим супротан смјер од дотадашњих. Кренуло се ка богатим, равничарским крајевима. Ослобођене су плодне рјечне равнице које су насељавали планинци. Тај процес је карактеристичан за Црну Гору од Круса и Мартинића 1796. године, и неће се зауставити, па ни прекидати. Трајаће у континуитету до стварања Југославије 1918. године. Колоне исељеника су кретале, потом, ка Србији, Метохији и Македонији. Оне које су се кретале обалом – допирале су до Истре. Ишло се, наравно, и према другим крајевима разједињеног народа – према Херцеговини, Босни, Славонији, Хрватској.

Ови правци сеоба су имали много шири значај од чисто економских. Сродне народе су повезивали исти циљеви, а то је ослободилачка борба противу заједничког непријатеља. Разједињени народи су постепено разумијевали да су међусобно блиски, да имају много тога заједничког. И да су све више сазријевали у сазнању – шта им је чинити. Заједништво, каже Цвијић, „има један инстинкт јачи од логике на коме огромна већина народа у нашој држави – осјећа духовне, материјалне и моралне користи од заједнице и јединства“. Истини за вољу, ваља, такође рећи, да су неке настојбине криле опасност од неслога и омраза до отворених свађа, које је непријатељ вјешто користио. Јављали су се проблеми у смислу – чија је земља, на којој су се станили. Одговор је увијек био – моја.

Временом су сеобе кренуле и ка ширим просторима, увијек из истих разлога. Русија је била једна од земаља према којој су се сеобе усмјеравале. Моћна Русија. Царска Русија. Пространа и моћна земља као ослонац малих словенских народа и посебно Црне Горе. Нас и Руса 200 милиона – крилатица која много говори од дана њеног настанка, након успостављања првих веза Црне Горе и Русије 1711. године,

од времена Петра Великога. Од тада се стварао култ Русије у Црној Гори. „Како смо с Русима – једне крви и једног језика, тако и сусједством да се приближимо“ – биљежи Свети Петар Цетињски ријечи родоначелника династије Петровића у Црној Гори – Владике Данила у својој *Краткој историји Црне Горе*, објављеној 1835. године (стр. 74–75).

Тако су никле идеје о пресељавању Црногораца у широке руске просторе. Одмах након тога кренуле су сеобе у Русију. На пут се кретало спонтано појединачно, али и организовано – скупно. Постоје архивски подаци и за једно и за друго и упоришта у скромној литератури. Такозвану „велику сеобу“ Црногораца у Царску Русију, иницирао је црногорски митрополит Василије Петровић (1709–1766). Тражио је од руског цара сагласност да пресели у Русију – цјелокупни црногорски живаљ. Историчари су забиљежили да је 1756. године у Русију приспјела велика група углавном сиромашних Црногораца; њих око хиљаду, а рачунало се на много више. Они су населили двије нове руске покрајине – Новују Србију и Славјаносрбију на подручју данашње Украјине, што говори како су се називали и како су их сматрали, што је битно са становишта актуелног политичког тренутка. Биле су међусобно знатно удаљене. Прва је успостављена руским царским декретом 1752, а друга 1753. године. Обје су укинуте 1764. године, опет – руским царским декретом. Тамо су доспијевали не само Срби, већ и њихови сусједи – из Бугарске, Румуније, Грчке, Макеодније, Далмације, па чак и из Албаније.

Црногорски митрополит Св. Петар Цетињски (1747–1830) носио се мишљу да пресели читаву Црну Гору у „једнородну и једновјерну Русију“. И Владика Раде је у своје вријеме тражио да се дозволи сеоба (око – преко 1000) у Кавказ, до чега није дошло. Руски планери су рачунали са досељавањем од 20 до 25.000 црногорских породица, „вриједних земљорадника и сточара и добрих ратника привржених Русији“. Ни то није реализовано. Мој колега др Душан Мартиновић, добар познавалац овог сложеног питања, то објашњава на занимљив начин: „Русији су Црногорци били потребнији – у Црној Гори, него у Русији“. Ових дана читамо у медијима да Руси напуштају Балкан, јер је поништен њихов стратешки циљ – да штите Србе на Косову и Метохији и у Босни. То је далекосежна одлука макар онолико колико је било далекосежно хтјење наших предака да означе Русију као главни правац сеоба.

Они су се у новим стаништима боље сналазили, него када би кретали ка другим и даљим одредиштима. Лакше су се уклапали у нову средину и стицали њено повјерење. Само у царској Русији више од 30 наших сународника – доспјело је до високог чина генерала или адмирала. Пратећи њихове биографије видимо да се мало ко од њих враћао у завичај. Русију су доживљавали као рођену земљу.

Научну пажњу заслужује такозвани „пут у печалбу“ који је касније водио ка прекоморским земљама и посебно у САД. Но то је сасвим друга прича од претходне. Испричана је и записана, можда боље од свих. А и није предмет овог скупа. Много више их се враћало завичају. У ствари жељело је да се што прије врати, јер су, како је пјесник записао, наишли на сувише „горке залогаше хљеба“. Сазнали су оно што македонска печалбарска пјесма каже – „О проклета да си – земљо Америка“.

Литература која прати сеобе је ипак скромна. Она објашњава када су кренуле сеобе. Улази у њихове узроке. Мање се бавила неким суптилним питањима сеоба, која смо тек наговијестили. А најмање је обрађен живот исељеника у новим стаништима: како су се снашли у новим условима, како су прихватани, како су успјевали. Навели смо примјер бројних Црногораца у руској царској војсци, који су доспјевали до чина адмирала и генерала. Но то су појединачни примјери; ту причу су нам успјешно испричали др Душан Мартиновић и др Ђуро Батрићевић у својим радовима *Генерали из Црне Горе у руској војсци* (2002) и *Црногорци у руској-јапанском рату* (1996). Организована истраживања тек предстоје, мада су резултати украјинских колега за уважавање.

Управо од њих сазнајемо највише у погледу организације ових губернија – аутономија, у ствари нових насеља. Али нема одговора о свим питањима која данас интересују науку. Пођимо од имена до статуса: шта заправо значи *Славјаносербија* – да ли је то повратак традицији, зашто баш *Нова Србија*, да ли је ријеч о насељима или о некој врсти државне организације. Колико се све то уклапа у став да Србија и Црна Гора буду упоришне тачке руске империјалне политике на Балкану.

Познато је када су укинуте ове покрајине. Нема аналитичког одговора зашто баш тада. Какву су улогу у томе играле размирице врхушке, које су се претвориле у ривалство по познатом принципу – не дај Боже да се Срби сложе.

Евидентно је да се кроз генерације губио индивидуалитет досељеника. Асимилација је најчешће објашњавана сродношћу српског и руског језика, али се по том основу не може објаснити асимилација несловенског народа. Зато се отвара питање да ли је асимилација била насилна, или се обављала по принципу „мањи поток у већи увире“.

Питање свих питања је колико су њихови потомци сачували од онога што су понијели њихови преци.

Ових дана читам у новинама (Дан – Подгорица 44. 05. 2003) о трагичном крају једног 17-годишњег младића који се убио због 88 ЕУР-а потрошених од родитељске сиротиње на покер апаратима. У опроштајном писму објашњава – „кад сам овакав – не заслужујем да живим“. Размишљам да ли би тако поступио неко од његових вршњака чији су преци одавно напустили своје огрњиште у Црној Гори. Убила га је традиција чији су корјени одавно усахли – у туђем свијету „гдје свога нема и гдје брата није“. Како су досељеници утицали на нове сусједе, или су само примали њихове утицаје. Да ли су у новој средини нашли оно што су очекивали од ње и да ли је њиховим доласком нова средина испунила своја очекивања. Из до сада знаних радова, претежно публицистичког карактера, примјетно је различито понашање и различит однос према завичају. Такозвани руски исељеници – досељеници инсистирају на завичају, истичу да су словенофили, понашају се као у земљи својих предака. Из сачуваних записа, па и непосредних контаката са такозваним печалбарима које је пут „трбухом за крухом“ водио у америчке рудокопе, стиче се, извјесно, другачији утисак. И код њих је веза са завичајем на завидном нивоу. Спремни су да му помогну и помагали су га у границама могућности. Упозоравају, међутим, да су поносни на старевину, али да је њихова домовина – Америка. И моле саговорника да то никако и никада не заборави.

Дакле, у првом случају има примјеса романтизма; у другом случају он се трансформише у реалност, у прагматизам.

Процес сеоба је имао позитивне и негативне последице. Прве смо наговијестили и назначили их као нову тему за научно истраживање. У њој доминира осјећај солидарности и узајамности – битан за опстанак, ма гдје се ко налазио. Негативне последице сеоба огледају се највише кроз чињеницу опасног пражњења простора и могућих нових подјела на оне који су остали и оне који су дошли. Погубно је брисање памћења о заједничком претку – и једних и других. Јер у питању је човјек наше крви. И данас се наш човјек релативно лако одлучује на сеобе; при томе је свјестан да је ријеч о коначном одласку, а не о привременом раду у иностранству. Најбољи примјер су све бројнији гастарбајтери, чији се потомци све рјеђе враћају. Да ли је то за пријекор или за хвалу – мање је битно. Једноставно то евидентирамо као историјску чињеницу.

И да закључим: сила Бога не моли – учи народна мудрост од времена кад се бјежало (склањало) пред разним силницима. Та мудрост је постала пратиља, судбина. Када се ослобађало – смјер сеоба је био други. Али је остала иста логика силе. Кома пукне чело – куку њему. Тако се овај процес може пратити и као однос јаких и нејаких; све има своју филозофију. То је још једна димензија која се јавља и нестаје, можда и данас траје. Но, то је тема за друге скупове.

РЕЗИМЕ / SUMMARY

Диобе су на нашим просторима претходиле сеобама. Биле су честе. Дешавале су се у континуитету баш као и сеобе, које су биле спонтане, појединачне и групно организоване. Најбоље организоване биле су оне које су у 18. вијеку кретале ка Русији. Пратимо их као идеју црногорских господара, који су допринијели култу Русије у Црној Гори. Размишљали су о великој сеоби Црногораца у Русију коју објашњавају слиједеће ријечи св. Петра Цетињског: «Како смо с Русима једне крви и једног језика, тако и сусједством да се приближимо.» Са друге, руске стране, било је слично расположење; рачунало се на хиљаде «вриједних земљорадника и сточара и добрих ратника, привржених Русији». Заиста, међу успјешним досељеницима из Црне Горе било је преко 30 генерала и адмирала који су обиљежили своје вријеме на руској земљи.

*

In our regions divisions preceded migrations. They were frequent. Divisions were happening continually, exactly like migrations, but migrations were spontaneous, organized individually or in groups. The best organized migrations were the ones in the 18th century to Russia. Migrations were the idea of Montenegrin authorities that contributed to the cult of Russia in Montenegro. They were thinking about great migration of Montenegrins to Russia explained by the following words of the St. Peter of Cetinje: "Since we are of the same blood and language with the Russians, we should get closer to them as neighbors". On the other, Russian side, there were similar considerations; they were count-

ing on “thousands of hard-working farmers, cattle breeders and good warriors devoted to Russia”. This was true. Among the successful migrants from Montenegro, there were more than 30 generals and admirals who marked this period on Russian land.